

Валентина Д. ПИТУЛИЋ*
Филозофски факултет
Универзитета у Приштини
са привременим седиштем
у Косовској Митровици

Оригинални научни рад
Примљен: 19. 1. 2021.
Прихваћен: 25. 2. 2021.

ДЕМОНОЛОШКО ПРЕДАЊЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ)

У раду се бавимо демонолошким предањима на Косову и Метохији која имају све особености овог жанра у другим српским срединама. Анализу смо вршили на корпусу који се односи на теренско истраживање које је објављено у периоду од 2002. до 2020. године а обавили су га студенти Филозофског факултета Унуверзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Намера нам је била да покажемо да је предање у прошлости било живо на територији која је била под јаким утицајем Цркве. Показало се да је у овој етнопсихолошкој заједници предање имало својство паганске, хришћанске и исламске религије која се рефлектовала посебно у поступцима заштите од демона. У материјалу који смо имали на располагању пратили смо утицај демона на човека и простор у којем живи, однос простора и времена у којем демони делују, као и начине заштите. Резултати истраживања показали су да је демонолошко предање са Косова и Метохије одраз начина живота и судара различитих религија. Пагански слој је полако замењивао хришћански који се огледа у методама одбране од демона описивањем крста, док се претхришћанска религија огледа у употреби магије речи, посебно клетве, која је упућена *хромом колелу* демона, као асоцијацијом на Хромог Дабу. Жива традиција на овом простору још увек одолева времену, али са извесним учитавањем и померањем тежишта са древних облика демона (виле, вампири, суђаје, чуме) ка савременим (КФОР, Албанци).

Кључне речи: предање, демон, вила, вампир, воденица, ноћ, традиција, заштита, штап, капа, крст.

Демонолошко предање у себи садржи магијски погед на свет у чијој се основи налази веровање у натприродна бића, а једна од основних карактеристика је „позивање на веродостојност казивања” (Поповић 2015: 230). Као жанр усменог казивања предање је дуго било ван видокруга научних истраживача, а углавном је било предмет истаживања етнолога, антрополога, историчара религије, где доминира лични доживљај казивача (Милошевић-Ђорђевић 2006: 174). О демонолошким предањима са Косова и Метохије

---

* valentine.pitulic@pr.ac.rs

мало је писано. Полазећи од тога да се њихова структура не разликује од демонолошких предања у другим крајевима направили смо увид у штампане збирке са ове територије и испоставило се да је мало записа овог жанра. Разлоге смо тражили у томе што је ово изразито лирски крај, а религиозност је утицала на то да она ипак буду у другом плану. Иван Степанович Јастребов (Јастребов, 1886) их није забележио, Дена Дебељковић (Дебељковић 1984) такође, нема их ни у збиркама *Народна књижевност Срба на Косову* Владимира Бована (Бован 1980), као ни у *Цариградском гласнику*. Ако бисмо закључивали на основу доступних, штампаних збирки, дошли бисмо до закључка да их готово и нема.

Једини начин да покушамо да уђемо у траг овом жанру био је да погледамо како ствари стоје на терену. Истраживање и записивање извршено је са групом студената Српске књижевности и језика и Српског језика и књижевности Филозофског факултета Универзитета у Прштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, у периоду од 2002. до 2020. године.¹ У казивању информатора показало се да су демонолошка предања сачувана и још увек живе у свести Косоваца, као усмена реликвија из прошлости Она се појављују као кратак исказ о сусрету са натприродним бићима, исказ у којем се фабула шири или се, у развијеној фабули, тражи помоћ (Самарџија 2011: 345). У демонолошким предањима са Косова и Метохије појављују се вампири, самовиле, виле, мачка која има атрибуте покојника, некрштеници, суђаје, чума...

Демони улазе у човеков предео обитавања углавном у главо доба ноћи, у *ниједно време* (Раденковић, 2013: 18), до првих петлова. Они се крећу у пределима *овог* и *оног* света, везују се за живе и мртве, а посебна позиција њиховог деловања одређена је у последњој иницијацији, човековој смрти, када долазе у контакт са укућанима. Време упокојења укућана увек се везује за демоне који могу бити у различитом облику. Сусрет са њима је драматичан и застрашујући. Они су видљиви, али се често појављују и у необичном облику. У селу Врбештица, у шарпланинском крају, забележено је следеће казивање:

Кад умрла баба Агна Зајка ми смо биле на играње. И кад смо се вратиле испред куће штотомлики куп, нешто жаресто спрајено. Брат Војко вика – Леле, сестро, вампир! Он сас јено дрво бам по њега, бам, оно не се помера, забога, него се расипа ка питије. Војко после реко маме – Агна Зајка се увампирила, а она вика – Тај свет немала, бели гу вуци изеле! Истина било, жими деца.²

Постоји веровање да вампир напада само своје сроднике (Чајкановић 1994: 227) што видимо у овом казивању где се на крају заклетвом апострофира истинитост исказа, што је основно обележје демонолошких предања (Вошковић Студија 1975: 127). Ово казивање показује однос човека према по-

¹ У теренском истраживању учествовали студенти: Маријана Стојковић, село Готовуша (Штрпце), Милица Пешић (Косовска Каменица), Аница Радосављевић, село Доњи Крњин (север Косова и Метохије), Катарина Марковић, село Житковац, север Косова и Метохије, Александра Ђорђевић, село Врбештица, шарпланински крај.

² Забележила Александра Ђорђевић, село Врбештица, шарпланински крај.

којнику и према вампиру, односно жени која се повампирила. Уочавамо да је на овом простору уобичајени начин одбране трње, глог, лук или травке, али и клетва (*Тај свет немала, бели гу вуци изеле!*) којој прибегавају актери догађаја да би на тај начин отерали вампира, али је уобичајено да се на крају казивања пребегава и заклетви која треба да апострофира веродостојност казивања (*Истина било, жими деца*). Занимљиво је на који начин народни приповедач замишља вампира. Прва појава је испред куће, где се приказује као *штомколикви куп, нешто жаресто спрајено*, односно нешто у облику купе, али направљено, односно *нешто жаресто спрајено* што потврђује појаву да је „свако предање фокусирано (је) на понеку карактеристику натприродних бића” (Катински 2012: 439). Човеково деловање на демона усмерено је на примену штапа којим га удара, али, како каже казивач, *оно не се помера, забоба, него се расипа ка питује*. Померање позиције покојника у позицију вампира маркирано је телесним изменама које иду у правцу материје која је безлична, али која је добила демонолошке атрибуте (*Нашли у наши сокак, ми што смо ишли ту, као дригосано нешто, као питује нешто се онодило*). Овде, као и у другим крајевима, вампир је испуњен пихтијастом масом, у њему нема костију и меса (Ђорђевић 1988: 378–379) што видимо из исказа *него се расипа ка питује и као питује нешто се онодило*. У косовскокаменичком крају савладавање демона, односно вампира (уз одеђење да се повампирио неки Шиптар) манифестује се на следећи начин: казивач потенцира да су имали четворооког³ пса који је савладавао вампира (*А имала сам куче четвороока, тој неје пуштило ништо у авлију*).⁴

Из овог света на вампира се делује магијом речи, односно клетвом, у којој је доминантна жеља да изгуби *онај* свет, односно да не дође у пределе вечног живота. *Онај* свет у семантичкој равни представља свет хришћанског поимања вечног живота, док ће у другом делу клетве доћи до призивања симбола из времена паганства. Како је вук „повезан са нечистом силом и у томе се огледа она иста амбивалентност као и у етиолошким легендама и предањима (створио га ђаво/на ђавола насрће, хроми вук/хроми даба” (Пандуровић 2016: 21), он има значајну улогу у сукобу међу демонима. Синтагма *бели гу вуци изели* указује на прекомповање значења вука који из сфере демонског прелази у сферу заштитника јер се развија „код Словена повезивање црне и беле боје са супротним и променљивим појавама и проценама у овом и оном свету” (Шуберт 2019: 174). Вук у овом предању губи атрибуте хтонског (црног) и добија атрибуте белог (светлог) чиме се потврђује став Људмиле Поповић да „назив за боју улази у фолклор као прототип, заснован на психолошкој представи о „доброј боји” – позитивном симболу или „лошој боји” – симболу зла (Поповић 2001: 16). У овом случају вук има атрибут *белог вука* чиме добија функцију заштитника од демона. Могло би се рећи да он има и архаично значење заштитника, односно тотема који и у овом случају штити

³ Казивачи у Косовској Каменици кажу да је четвороок пас онај коме јако светле очи у мраку. Како демони беже од светлости, у колективној свести формирала се представа о псу (као еквиваленту вука) који својим светлим очима успева да отера демоне.

⁴ Записала Милица Пешић, Косовска Каменица, казивала Божика Филиповић, 87 година.

човека од демона (Чајкановић 1994: 451–460). У овом демонолошком предању долази до поништавања вампира који не задобија *онај свет*, са потециналним испуњењем клетве којом се, преко белог вука, делује на вампира.

Покојниково посећивање куће није пожељно⁵. Чetrдесет дана⁶ након смрти покојнику се остављају вино, хлеб и вода (*Мати турила вино, воду и залак леба, вика – Ће доводи ако је жедан да пије воду, ако му се пије*). Међутим, свако прелажење обредно дозвољеног простора из сфере *сме се* у сферу *не сме се*, представља кршење забране којим се улази у сферу демонологије. У једном запису казивач каже: *И после, да простиши, легнаја на матер, а она вика – оооооууу, отежаја и она брзо упалила светло, сирота, и оно мачор рипи кроз прозор. И тој бели ја сам гледала, ми деца, јадничкићи. Тој од пушке кад се убије*.⁷ Занимљиво је да се, како наводи казивач, ово догађа када неко изврши самоубиство (*Тој од пушке кад се убије*). Прецизирање начина умирања и претварање покојника у демона указује на нијансе у тумачењу различитих етнопсихолошких заједница. Занимљиво је да се у овом предању покојник, убијен из пушке, претвара у белог мачора, дакле, животињу, што припада старијем слоју демонолошког предања (Зечевић 2007: 91), који бежи од светла које се пали у соби, што би могло да представља извесно померање у правцу другачијег тумачења беле и црне боје у сфери демонологије.

У овим крајевима срећемо и белог коња, који припада свету демона, којем припада и црни коњ.⁸

Ухвати ли их мрак, то је све шума, огромна планина, букве и све на једном месту, ту се спајали путеви, као раскрсница била. Чим дођу на ту раскрсницу, тај коњ изађе. Бели коњ, огроман, почне да вршишти, да копитама удара стоку и све им стоку разјурји по шуму. То је било као неко уклето место.⁹

Занимљиво је терање демона клетвом где се појављује бели вук, као што се у овом предању покојник убијен из пушке претвара у белог мачора.¹⁰ Покојник добија атрибуте демона када се после 40 дана и даље везује за кућу, најчешће у облику мачке, уз обавезан страх код деце и констатацију

⁵ „Многи истраживачи сматрају да у религијским shvatanjima већине народа и етничких група преовлађује страх од покојника, односно његове душе. Неки чак нагинују мишљенју да је страх првобитно био и једино осећање према мртвима. Ово осећање svakako је проистекло из веровања да је покојникова душа у одређеним околностима опасна, односно настројена да чини зло” (Bandić 1990: 112).

⁶ „Верује се да је боравак душе умрлог на земљи, у близини живих, vremenski ograničen, да траје до ukopa, односно 40 ili godinu дана после смрти, те да је непосредна веза између покојникове друштвене заједнице и његове душе могућна само за време док се ова налази на земљи, то јест, пре њеног odlaska на други svet (Isto, 140).

⁷ Забележила Маријана Стојковић, казивала Лепосава Радић, село Готовуша (Штрпце).

⁸ „У српској народној традицији коњ се обично појављује у вези са демонима доњег света. У коње се претварају грешне душе, затим вештице, мора и вукодлак. Хтоничног демона представља црни коњ који помаже приликом откривања и копања скривеног блага, као и црни коњ који помаже приликом откривања вампира. Веровање да црни коњ никада неће нагазити на гроб у коме је вампир, сасвим јасно открива хтоничну природу овог коња. Хтонске демоне очито представљају и коњи у обичајима што се, у неким крајевима, обављају на Св. Тодора и о Божићу” (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 170).

⁹ Забележила Милица Пешић, казивала Гордана Филиповић, 48 година, Косовска Каменица.

¹⁰ Оба казивања забележила Александра Ђорђевић, казивала: Милица Костић, девојачко презиме Мијатовић, рођена 1936. године у селу Врбештица, шарпланински крај.

казивача: *И тој бели ја сам гледала, ми деца, јадничкићи. Или Миладине, иди тамо де си ишо на јаве, куд женске, немој да ми плашиш децу, јер деца ми су преплашена.* По народном веровању опасно је ако душа покојника не пронађе пут ка оном свету, већ остаје заробљена у међупростору и тада може да науди људима. Пут ка *оном* свету не може да пронађе душа покојника који је извршио самоубиство или, ако није сахрањен по свим правилима последњег обреда пралаза и тада се претвара у сотону, дрекавца или вампира.

У шарпланинском крају и даље живи демонолошко предање о рађању деце приликом општења вампира са женом из овога света:

Била јена жена, из Русимове, онеме русимовоме нека прабаба што родила дете од вампира. Кад ги умрја муж он свако вече, годину дана без престанка, долазија ги у кућу исто ка' човек, ка' да је жив. И она, јадна, што да праји, никако не могла да се спаси од њега, те сељани решиле да ги помогну. Они узеле неко трње, од глог, лук, разне травке и запалиле га све око куће увече кад треба вампир да дође. Од тај ноћ, тачно кад прошло годину дана он више не долазија¹¹. Али, ћерко, што ће бине, она остала трудна од њега. Тој никој не мога да разуме у село али ете, тако било, и родила тој дете. Родила, и сви у село га викале Миле вампировић, јер се знало да му је отац вампир. Тој се знало за њега, и свако његово колено и сви сељани знају да је истина. Ете тако тад свешто имало.¹²

У демонска бића са овог простора спадају и *самовиле*, које имају атрибуте опасних демона и углавном се везују за жене са којима су „настојале да успоставе (с њима) што тешњи контакт” (Бандић 1991: 151) Оне их намамљују и одводе у шуму или некакву стену где прети опасност. Везане су за простор ноћи, када се и позиционира њихово деловање, које се спречава клетвом која има хришћанске атрибуте: *Часан те крс' убија!* После изговарања клетве нестаје њено демонско деловање. Оне често посећују и воденице које су у вези са оностраним светом (Бандић 1991: 90) где људима праве штету, што се види у запису из села Житковац, са севера Косова и Метохије (*Сећам се кад је деда причао када би му велика вода пала на вртло. Причао је: „Виле ми поломише вртло”*). Оне се појављују на води, пољу и шуми. Вила, која је везана за воду, брани свој простор (вила бродарица). Загоркиње виле најчешће сачекују људе који одлазе запрежним колима по дрва, где волови први осете њено присуство. У једном казивању из Житковца (север Косова и Метохије) каже се: *Са воловима и дрвима кренули су кући онако по мраку. На пола пута волови су се узнемирили, почели су да вржде, а они су видели виле како играју коло. Они су се укопали од страха и тако стајали неколико секунди, а онда су се прекрстили три пута, а виле и коло су нестале.*¹³ У овој средини виле се углавном терају клетвом или описивањем

¹¹ Како Јасмина Катински наводи, „тело демонских бића се не распада, остаје нетакнуто у гробу, док душа поприма различита отелотворења и по завршетку ноћи, с првим петловима, враћа се у тело под земљом. Код ових бића тело остаје нетакнуто под земљом, као проклетство, везаност за овај свет, чиме се посредно сугерише да њихове душе не налазе мир. Тело које остаје нераспадно након смрти симболише немогућност да се мирно напусти свет живих, указује на лутање и неспокој. Тек уништавањем тела, приликом ритуалног откопавања и скрнављења, демонско биће нестаје, умире по други пут” (Катински 2012: 437).

¹² Забележила Маријана Стојковић, казивала Лепосава Радић, село Готовуша, Штрпце.

¹³ Забележила од свог оца Катарина Марковић, село Житковац, север Косова и Метохије.

крста где престаје њихова демонска моћ. Оне нападају и мушкарце, воде их у току ноћи у непознате пределе. Ујутру се буде у неком кршевитом крају или у свом кревету, измучени од ноћног путовања.

Ово предање су ми причали мештани овог села, и везана је за Данка Аксовића, који се родио, живео и умро у овом селу. Овај догађај се десио негде после Другог светског рата, када се Данко вратио са ратишта, где је био четник. Као и обично када је одрадио све послове по пољу и када је пала ноћ, легао је да спава као и сваке вечери. Када је заспао, почео је да сања како га „јашу“ виле. Сањао је тако целу ноћ. Ујутру су га нашли мокрог и изгребаног код Грабовца. Ни дан данас нико не може да објасни како је препливао Ибар и стигао у суседно село.¹⁴

Демонолошко предање односи се и на покојника који се претвара у мачку, уколико она прескочи сандук и тада мјауче 40 дана око воденице.

Кад је баба други дан отишла да пере чарапе на чесму видела је пред кућу опанак покојног Станоја у коме су га саранили. Баба је отишла код воднице да му отера душу на онај свет. Мјаукао је тако пред кућу сваку ноћ, све док није прошло 40 дана.¹⁵

Демони се појављују ноћу, плаше људе, препознатљиви су по томе што се под њиховим утицајем волови укопају и не могу да крену, а плаше се и светлости.

Постоји веровање да сва та чудовишта и приказанија беже од светла, па су људи кад путују носили или батеријску лампу или карабинску лампу или пуше цигару само да нешто светли да отера вампире. Баба Живадинка се сећа и прича:

Ја се сећам да су у селу причали како је један човек изашао да пије воду на чесму ноћи у то глуво доба како га зову и није се вратио целу ноћ. Жена устајала, звала га али њега није било све док петлови нису запевали изјутра. Кад је дошао ујутру он је причао како га је нека сила притиснула на лећа и јахала га целу ноћ и имала је канце. Он се сиромаш бранио али цаба све док петао није запевао оно га није пуштало. Исто се причало и за једну жену из села да кад је ишла за Рашку јавио се исан (човек) поред ње, и све ишло тако поред ње као да је жив, али кад је било код Ибра само се чуло „паааа“ и нестало је у Ибар.¹⁶

У селу Готовуша, у Штрпцу, и данас су жива предања о сатанама, или сотонама¹⁷ од којих се народ бранио прављењем крста. Одбрана од сотона вршила се покривањем чела капом која је штитила човека и представљала

¹⁴ Исто.

¹⁵ Забележила Аница Радосављевић у Доњем Крњину, северни део Косова и Метохије, казивале Богдана Николић и Живадинка Радојевић.

¹⁶ Исто.

¹⁷ „Сотона, грчки сатанас. – У нашем народу су се о њој испреплетла политеистичка веровања, митска, библијска и хришћанска предања. Мимо Бога и његових пратилаца, анђела и светаца, ниједно верско биће није толико присутно у веровањима колико сотона и његови пратиоци ђаволи. Очигледан верски дуализам: с једне стране бог добра, светлости и сваког напретка, а с друге сотона, божићни отпадник и супарник, бог зла, таме и пакости. Исти дуализам огледа се у словенским космогенским митовима, по којима су се бог и сотона удружили да заједнички учествују у стварању света: бог је створио земљу, а сотона море, бог створио анђеле, а сотона ђаволе, бог створио винову лозу од капи крви из свог прста, а сотона купину итд.

...Вољи сотоне покоравају се сви ђаволи и зли људи. Она јаше зеца и у њега се претвара. Повремено из пакла силази на земљу, ноћу вреба људе код извора. Зато када неко хоће ноћу да пије воде на извору, треба да се прекрети, да га сотона не би опсенила и напакустила. Верује се да сотоне постају и од безверника и самоубица. Такве сотоне ста-

„извор његове животне снаге” (Зечевић 2007: 51). Народ је у овом крају веровао да сваком човеку на челу пише име и капа га је штитила од препознавања од стране демона. У косовскокаменичком крају постоји веровање да је човеку на челу уписан крст, па су га жене покривале марамом да би се заштитиле од демона. Чедомир Ђорђевић из Штрпца говори да се сећа приче своје бабе Лепосаве да су због одбране од сотоне у селу направљена четири крста. У средини која је била дуго под турском влашћу уочавамо утицај различитих религија на демонолошко предање. Како је оно еквивалент паганских времена, није редак и нанос оријента, односно систем одбране од демона био је и из сфере исламске религије, а на њу се наслања и одбрана хришћанским средствима. Наиме, у Готовуши се од чуме народ бранио тако што се одлазило код оца по савет, али се све завршавало поступком из хришћанске религије. У једном запису из села Готовуша каже се:

Према предању, некада давно, пре него што су се доселили данашњи сељани, у селу су се рађала здрава деца али се јављао зао дух који је децу узимао. Е ћерко, мене још моја мати ми причала овој. Имала је једна пустиња што се звала чума. Она, не прође две, три ноћи кад роди жена, дође и удави мицку децу. И сељани биле код оца и овако му рекле: „Море, што да прајмо оцо, не прође две, три ноћи она дође и ни удави децу?”. И тај оца ги реко: „Да нађете два брата близнака и два вола близнака, и да од крс заорете цело село, да направите круг и да се вратите на исто место одокле сте почеле. Кад направите тој деца више неће ви умиру.” И тако они направиле, и фала Богу чума се утаила после. И после, људи, на њен д’н, тој је негде пред Светога Николу, и се вика „Чумин дан”, носиле колач у цркву. До пре неколико године се носило тој. Ете сг је горе много убаво, направиле тај крс и прелепо је, а по рано, на тој место има стварно ка крс, од камењ што бија, природа га створила тако. После тој место освећивале попови и молитве се читале тамо, стално. Ееее ћерко, по напремало свешто, ете сг фала богу па нема.¹⁸

Претхришћански образац одбране лупањем, односно ударањем у предмете или ударање прутом, замењен је хришћанском реликвијом, крстом, тако да је древни облик терања демона у потпуности христијанизован. У овом предању налазимо и одбрану од демона описивањем круга око села јер се веровало „да у простор омеђен кружном линијом не могу или не смеју да уђу демонска бића” (Бандић 1991: 109). У косовскокаменичком крају чума је тражила од жена да им нешто подари, насртала је на њих чешљевима којима се чешљају коњи, све док не добије дар од укућана.

Поред чуме и одређења *нешто*, у Сиринићкој жупи појављују се и некрштеници¹⁹ који плачу и вичу и којих се људи ослобађају тако што се прекрсте:

Мати покојна, работала у Плезове, и одједном чула нешто што плакало, те овамо, те онамо, викало. По тој она дошла код матере Алексе Петкичинога, шумара, а њу гу викала

нују у рекама. Када човек иде преко брвна, онда га сотона опсени и стрмоглави у воду” (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 269–270).

¹⁸ Забележила Маријана Стојковић, село Готовуша, Штрпце.

¹⁹ „Некрштеницима се називају душе оне мале деце која су умрла некрштена, а за које се мислило да се јављају у току тзв. *Некрштених дана – од Божића до Богојављења*. Ова митска бића код нас се помињу под разним називима. По карактеру су зла. Веровало се како *некрштеници* желе да нашкоде новорођеној деци и младим мајкама. Чином крштења у хришћанству је несумњиво замењен ранији пагански ритуал увођења детета у круг припадника заједнице. Пре тога чина, како се веровало, дете је под влашћу *демона* (Зечевић 2007: 107).

„снашо”, и гу питала: „Снашо, а чу нешто?” – „Чу нешто али не знам што је, нешто плаче”. И по тој чим било мати одма се прекрстила и оно нестало. Зато код нас се крсти сас три прста кад се појави тако нешто и се вика: „Бежи ка враг од крста”²⁰.

Некрштенци лутају светом и они имају на целом српском простору исто значење. Из наведеног исказа видимо да је *нешто плакало* што је основно обележје некрштенаца које не примају у свет мртвих јер нису крштени (Зечевић 2007: 107–110).

Демони најчешће нападају атрибуте хлеба и они су углавном активни у тренутку превозења жита. Нападају кола натоварена житом, а начин одбране је примена прута којим сељаци ударају демона:

Покојни парадеда ми, стар бија, и отишо да донесе жито из Плезове. И кад отишо у Плезове да донесе жито, дош’о до црква са волове и колесник. До црква ишле волови лепо, од црква никако не могале. Бре вучи, почеле да сопу, ’вамо, онамо, и дошле од Бого-родице по горе, до Димитријина кућа. Тујка он ги вика’ „Ајт бре синко, ајт”, и има прут и узија, ударија преко жито и нешто скочило из жито ’вамо у наш чаир. Кад је скочило тујка, волови добиле снагу и једва тамо у двориште ги распрего и цеу ноћ седија код њи, док не се разданило, док не огрејало сунце.²¹

Исти образац демонске опседнутости хлебом и житом налазимо на читавом простору Косова и Метохије. У косовскокаменичком крају налазимо казивање:

Исто моје снајке две, отишле да узмев ујем што узимао мој отац и оне терале краве, волови и кола, узимале жито што мој отац узимао од ујем. И кад ишле у Речане, одједном кажу: „Коњски кола по нас. Окренемо се ми, нема ги нигде.” А оне трчале, трчале, тетку сам имала у Речане и оне свратиле туј, не смеле да идев у Ајновце. Свратиле туја па да ги пребаци тај од тетку брат, да ги одведе, оне се толико уплашиле²².

У једном казивању се каже:

Мени деда причао кад је ишо у воденицу да меље брашно, по ред се ишло два дана, три, па после другоме је ред. И кад оде у воденицу, чује као да дође нешто да гаси ватру, да лупа по воденицу²³.

У демонолошким предањима учавамо да се демони често манифестују као *нешто*. У казивању се информатор фокусира на причу која је за њега истинита, уз присуство осећања страха и брзог казивања. То *нешто* прати човека, фокусира се на пределе којима човек иде у глуво доба, кидише на хлеб, жито, али и на ватру, као атрибут светлости и живота. (У воденицу *дође нешто да гаси ватру*). Често се демони, односно то *нешто* манифестује уз велику буку, куцање на вратима или језиву вриску. (*Нешто тешко и само вика, цвили, пишти. Иде час пред нас, час по нас. Понекад дође на лупа такој на таван, ал’ не се види, џабе ми светло палимо, искочим*).

²⁰ Забележила Милица Пешић, Косовска Каменица.

²¹ Записала Маријана Стојковић, село Готовуша, Штрпце.

²² Записала Милица Пешић, казивала Анђа Максимовић, 71 година, Косовска Каменица.

²³ Записала Милица Пешић, Косовска Каменица.

У материјалу са терена уочавамо присуство хране у разним облицима, на коју се демони скупљају и која их мами. У језичком корпусу Срба са Косова и Метохије уочавамо конструкције које на необичан начин утичу на терање демона. То је најчешће исказ у којем се шаље порука да *тамо, негде, даље од куће* има да се једе и пије и на тај начин се демон тера из човековог простора. Необично је што ће се у неким исказима демон отерати на овај начин, али ће казивање ићи у правцу стварања атмосфере страха јер ће, тражећи храну, он наставити са својим уобичајеним кидисањем на човека, најчешће покојника, као замену за храну у овом свету:

1. Дођев они, тукнев ти на врата, на прозор, причав. И ти ги викаш: 'Ајт, ајт, викав те тамо у Листојковци Рајановчани. Тамо иди пи, тамо има за једење, за пијење.' И оно престане, нема да лупа више кад га направиш такој, нема тој.²⁴
2. Моја мајка ми је причала, неки се увампирија и полак, полак усилија се, па му казали: 'Да идеш да ни донесеш месо од неку свињу.' Куде ће вампир, он отидне па раскопа некога човека, па вучи. Кад видели, он мртвога човека вуче од гроб. Куку, кад видели, они побегли.²⁵

Демони заводе људе одводећи их у своје пределе хтонског, а посебно на место где се одвија такозвана ђаволска свадба, иницијација из *онога* света која има сва обележја свадбе из *овога* света. У овом моделу демонолошког предања човек залута у шуму, где га позивају на ђаволску свадбу на коју он одлази, али приликом наздрављања и описивања крста долази до освешћивања после чега се враћа у реални свет, најчешће са коњском главом у руци. Неретко се догађа да после извесног времена човек премине:

Када су наши људи ишли за Урошевац, пошто је тамо био пијац, враћали су се преко села Брод, преко Бродског моста који претходи селу Готовуши а изнад кога се налази, стенама окружена, мала црква Светог Петра. Тако је и неки човек из Готовуше, враћајући се из Урошевца пролазио ту, и одједном је чуо неки глас који му је говорио: „Ооо Милосаве, Милосаве, па 'де ћидеш тамо, тамо није пут, дођи овамо.“ Деда Чедомир то овако описује: „Он пош'о према глас и ђаволи га пренеле преко Лепенца, а се не умокри и одвеле га у карпу горе, де била нека свадба тамо ђаволска. Они туј донеле је'ну буклију за здравицу, онодиле све, и му дале и њему. Кад је он узија у руке туј здравицу, он се прекрстија и оног момента кад се прекрстија нешто му дошло у главу и он се освестија. Кад се освестија, доле стена, горе стена а у руке уместо буклије одсечена коњска глава. И тако седија до ујутру. После дошле ујутру људи и сас конопце га спушћале па како не могале са конопце узимале појас сто се носија па увртиле око њега и га спуштиле. У року од две недеље умро човек од што се преплашија. Само да знаш, овој је жива истина²⁶.“

Казивачи, по истом обрасцу, описују ђавољу свадбу враћањем у реални свет приликом наздрављања, уз обавезно наздрављање и описивање крста, када све и нестаје.

²⁴ Забележила Милица Пешић, казивала Цвета Савић, 75 година, Косовска Каменица.

²⁵ Забележила Милица Пешић, казивао Трајко Декић, 82 године, Косовска Каменица.

²⁶ Записала Маријана Стојковић, село Готовуша, Штрпце.

Начин одбране од демона је по устаљеној формули, као у свим српским крајевима. Уобичајено је лупање прутом или неким другим предметом, описивање крста или круга, прављење амајлије. Занимљиво је да се на Косову и Метохији демони терају и магијом речи, односно жанром говорне народне творевине – псовком, која је усмерена на део тела демона. У косовскокаменичком крају ови модели одбране се користе у приликама када демон нападне човека, а у њеној конструкцији налазимо устаљени израз *криво колено*, коме су упућене клетве. (*С... ти се у криво колено, Ј... те у криво колено, П... ти се у криво колено*). Псовка се упућује *кривом колону*, могуће је као атрибуту хромости, што асоцира на хромог вука, или Хромог Дабу, као хтонско биће српске митологије (Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 298).

На основу материјала који смо имали на увид показало се да се у колективној свести Косоваца сачувало демонолошко предање, као реликвија из прошлости. Оно је сачувано као нешто што припада прошлим временима и смештено је у време у коме није било струје, модерних токова цивилизације, што су казивачи често наглашавали. Сачувана је веродостојност и казивачи су углавном потенцирали да се то заиста догодило. Занимљива је и констатација жене из косовскокаменичког краја која повезује нестанак демона са појавом инјекција јер је тиме човек изгубио чистоту, а самим тим добио атрибуте вампира. Она ће рећи: *Саг куде ће има, неквије примамо, само смо вампири*²⁷.

У казивању информатора показало се да се значење демона помера од „нестварних (одређење „нешто”, „то”, „приказаније”, „чума”, „ђаволи”), па све до конкретних „вук”, „пас”, „дивља свиња”, и на крају се хронотопско одређење за страх „воденица” код Срба на северу Космета по правилу замењује са „Јужна Митровица” (Питулић 2018: 188–189). Семантичко значење ових појава углавном се изражава синтаagmaма: *нешто, свашта, преказаније, вукови, то, свашта, ђаволи, нечастиви, невидљива сила, чумско гробље, вештице, караконцуле, самовиле, чудеса...* У специфичној етнопсихолошкој заједници Косоваца, са наглашеним рајинским менталитетом (Цвијић 1991: 408) на питање зашто демона више нема казивање је ишло у правцу актуелизације уз констатацију да су побегли од струје, фабрика, авиона, пуцњаве или КФОРА²⁸.

Захваљујући раду на терену у којем су учествовали и значајан допринос дали студенти књижевности и језика показало се да демонолошка предања са Косова и Метохије подлежу истим законитостима као и у другим срединама. Како ових предања нема у штампаним збиркама, једини извор за проучавање било је теренско истраживање. Грађа којом располажемо потиче из средина у којима још увек има српског живља, уз жаљење што је део корпуса

²⁷ Записала Милица Пешић, казивала Станислава Ивковић, 85 година, Косовска Каменица.

²⁸ „И сад оћу да кажем да се раније свашта приказивало народу. Свашта. Свашта. Свашта. А сад ваљда ове фабрике, ови авиони. Изгубило се сад, нема то. Сад само вук или неки пас. Или нешто. Сад нема да се приказују те преказаније. Од чега се затре то, не знам Углавном баш причамо ми, жене. Ове жене сад немају те преказаније раније што је имало”. Записала Валентина Питулић, казивала Наталија Јовановић рођена 1929. године, село Рударе, север Косова и Метохије.

нестао после егзодуса Срба 1999. године. У оквиру овог рада могли смо тек да започнемо истраживање које је занимљиво не само по богатству грађе и њеној виталности, већ и по лаганој актуелизацији која демонолошком предању, у оквиру новонастале друштвено-политичке климе, продужава живот, као рефлексу архаичне свести у контексту нових (не)прилика. Ово би била тема неког будућег истраживања, које би захтевало интердисциплинаран приступ, којим би се дошло до бољег увида у сву сложеност функционисања колективне свести у судару са савременим цивилизацијским токовима.

ИЗВОРИ

- Бован 1980: В. Бован, *Народна књижевност Срба на Косову*, I–X, Приштина: Јединство.
- Дебељковић 1984: Д. Дебељковић, *Српске народне умотворине из рукописа Дене Дебељковића*, Приштина: Академија наука и уметности Косова.
- Јастребов 1886: И. С. Јастребов, *Обичаи и песни турецкиџ Србовъ*, С. Петербург.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандић 1991: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд: Нолит.
- Бандић 1980: D. Bandić, *Tabu и традиционалној култури Срба*, Београд: BIGZ.
- Ђорђевић 1988: Д. Ђорђевић, *Српске народне приповетке и предања из Лесковачке области*, прир. Н. Милошевић Ђорђевић, Београд–Суботица: САНУ, Минерва.
- Зечевић 2007: С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Службени гласник.
- Катински 2012: Ј. Катински, *Слика тела у демонолошким предањима, Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 433–456.
- Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.
- Милошевић-Ђорђевић 2006: Н. Милошевић-Ђорђевић, *Од бајке до изреке*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Пандуревић 2016: Ј. Пандуревић, *Књижевна зоологија као нематеријално културно наслеђе, Capus lupus, између обредне маске и књижевне животиње*, (ур.), Ј. Пандуревић, М. Анђелковић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 15–37.
- Питулић 2018: В. Питулић, *Саздаде се бела црква, Српско народно стваралаштво Косова и Метохије*, Андрићград: Андрићев институт.
- Поповић 2015: Д. Поповић, *Ал’ ово није бајка него истинито: дискурс верности у демонолошким предањима, Савремена српска фолклористика II*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 229–243.

- Поповић 2001: Љ. Поповић, О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику, *Кодови словенских култура, боје*, 6, Београд: Слио, 14–31.
- Раденковић 2013: Љ. Раденковић, Време у народној демонологији Словена, Л. Делић (ур.), *Време, вакат, земан. Аспекти времена у фолклору*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Самарџија 2011: С. Самарџија, *Облици усмене прозе*, Београд: Службени гласник.
- Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М. А. М.
- Цвијић 1989: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд: Српска академија наука и уметности, Новинско издавачка радна организација „Књижевне новине”, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Шуберт 2019: Г. Шуберт, *О српској књижевности и култури*, Нови Сад, Београд: Матица Српска, Завод за уџбенике, Вукова задужбина.
- Bošković Stulli 1975: М. Bošković Stulli, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost, Vjesnik.

Valentina D. Pitulić

THE DEMONOLOGICAL BELIEF NARRATIVE IN KOSOVO AND METOHIIJA

Summary

This paper will focus on the demonological belief narratives in Kosovo and Metohija that have existed in this territory continuously, from the pagan times to the modern day. The functioning of demonological beings such as ala, vampire, witches, čuma, water bull, the Fates, mora will be explained, alongside their relationship with man.

Based on fieldwork research, it has been shown that these belief narratives are very frequent and that they are preserved in the conscience of individuals in an almost unchanged form with respect to the earlier written evidence. The belief that there is a certain power, which is most frequently characterized as invisible, has been encountered in the field and it shall be covered by a general entry “apparition”. Place and time constraint of their appearance and the way in which their effect can be neutralized will be dealt with.

The resistance of this genre surviving in rural areas despite modern accomplishments (electricity, mass media, etc.) will be shown, accompanied by the statement of the narrator: I saw it with my own eyes or it really happened, a man said it to me.

The function of demonological beings in other oral literature genres too, especially in lyric songs and spoken folk works will be presented in a separate chapter.